

KELEMEN ZOLTÁN

Kritizáló kiadás

HAJNÓCZY PÉTER *JELENTÉSEK A SÜLLYESZTŐBŐL*
CÍMŰ MŰVÉRŐL

Magvető Könyvkiadó
Budapest, 2013
384 oldal, 3490 Ft

„Mintha a betegségek két fajtája létezne:
az elmebetegségek – és az összes többi.”
(Hajnóczy Péter)

A *Valóság* 1975. októberi számában jelent meg először, és hosszabb időre utoljára Hajnóczy Péter szociográfiaként számon tartott munkája, *Az elkülönítő*. 1981-ben látott napvilágot kötetformában, a Berkovits György és Lázár István szerkesztésében készült *Folyamatos jelen (Fiatal szociográfusok antológiája)* című gyűjteményben, mely a *Magyarország felfedezése* sorozat része volt. A Hajnóczy életmű egésze szempontjából az első jelentős kiadásra 1993-ban került sor a Századvég Kiadó, midőn a Hajnóczy Péter *Összegyűjtött munkái* második, *Kisregények és más írások* című kötetében megjelentette a hányatott sorsú szöveget. 2013-ban, a 84. Ünnepi Könyvhétre a Magvető Könyvkiadó egy különleges és műfaját illetően nehezen besorolható kötetet adott ki *Jelentések a süllyesztőből (Az elkülönítő és más írások)* címmel. A munka tartalmazza *Az elkülönítő* teljes szövegét, Nagy Tamás tanulmány értékű előszavát és rendkívül aprólékos jegyzeteit, melyekből Hajnóczy szociográfiájának teljes háttere kibontakozik, végül, de nem utolsósorban igen nagy mennyiségű dokumentumot (melyek túlnyomó többsége Hajnóczy hagyatékában maradt fenn), és az író *Az elkülönítővel* kapcsolatos szépprózai munkáit.

1981-ben, Hajnóczy Péter temetésén a Farkasréti temetőben elmondott beszédében Mészöly Miklós az elhunytat a ködlovag írók közé sorolta. A *Jelentések a süllyesztőből* kapcsán legalább kettő – Thurzó Gábor *Ködlovagok* című tanulmánykötete által besorolt – ködlovagként számon tartott századfordulós magyar szerző említhető. Ráadásul mindketjük életműve a szépirodalom és a társadalomtudományok határterületeinek érintkezése kapcsán merülhet föl ezúttal. Csáth Géza életművében az *Egy elmebeteg nő naplója* lehet a

párhuzam, melyet eredeti nevén, Brenner Józsefként adott ki 1912-ben, míg Cholnoky Viktor egész életművének kettőssége idézhető föl. A Magvető-féle kiadás a Századvég kiadásához hasonlóan végső soron Hajnóczy szépirodalmi művei közé sorolná valamilyen módon a szociográfiát, sőt a *Jelentések a süllyesztőből* még túl is lép ezen, ahogy az később látható lesz. Ebből a szempontból lehet érdemes párhuzamba vonni Hajnóczy munkáját Cholnoky Viktor életművével, amely teljes egészében szépirodalom és újságírás-esszé között próbál egyensúlyt, vagy sokkal inkább folyamatos átjárást teremteni. Csáth említett műve főként befogadás esztétikai szempontból vonható be a vizsgálatba, amennyiben köztudottan nem szépirodalmi műnek szánta eredeti nevén kiadott pszichoanalitikai művét, az utókor mégis főként művészeti szempontból közelít hozzá. Hajnóczy esetében azonban már a szerzői szándék (ha beszélhetünk ilyenről) sem könnyen tisztázható, ráadásul a Magvető-féle kiadás még tovább árnyalja ezt a problémát, főként olyan tónusokkal, melyek a szociográfia helyett egyre inkább a széppróza képét erősítik. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy mindaz a – szociográfia anyagán mennyiségileg, és a szépprózai szövegeket tekintve talán minőségileg is túlnövő – anyag, melyet mintegy mellékletként közöl a kiadás, a szerző gyűjtésének eredménye, hosszú évek kitaró munkájának gyümölcse. A ködlovagok kapcsán fölmerült kérdést tehát újból föl kell tennünk, de ezúttal már inkább Cholnoky lehetséges hatásához közelítve. Köztudott, hogy Cholnoky Viktor életműve nem érintette meg olyan mértékben Hajnóczy írásművészetét, mint László öccsége. Különösen *A nagy jógi légzés* című novella, kisebb mértékben azonban a *Karosszék, kék virággal* is Cholnoky László prózájának hatását mutatja, azonban a jelen kiadás szempontjából véleményem szerint a műfajok, sőt a társművészetek – tudományok közötti átjárás válik fontossá. Mindezeket a kérdéseket Nagy Tamás is alaposan körüljárja *Mintha Dániát ki lehetne szellőztetni* című tanulmányának *Szociográfia? Jogszociológia? Regény?* fejezetében. Meg kell azonban jegyezni, hogy a Nagy tanulmányában felmerült alapvető kérdést mindenekelőtt az a kiadói-szerkesztői igyekezet hozta létre, mely a hagyatékban talált lehetőleg összes, *Az elkülönítővel* kapcsolatos anyagot megpróbálta egységes arculatba formálva kiadni. Nagy indokai a következők:

„Hajnóczy életművének kritikai feldolgozása alig szentelt figyelmet *Az elkülönítő*nek, s végképp nem tárta fel, hogy szociográfia és széppróza – *Az elkülönítő* és az elbeszélések számos darabja – mennyiben és mi módon függenek össze egymással.”

Emellett ő is megemlíti Reményi József Tamásnak az *Összegyűjtött Munkák* második kötetéhez írt *Utószavát*, mely talán elsőként mutat rá arra, hogy *Az elkülönítő*, *A fűtő* és *A halál ki-lovagolt Perzsiából* motívumkincse közös, s ezek a művek megkívánják az összehasonlító elemzést. Nagy Tamás filológiailag kimutatja, hogy *Az elkülönítő* az 1972-es kezdetektől 1981-ben bekövetkezett haláláig foglalkoztatta Hajnóczyt, s erről az olvasó is meggyőződhet, mint ahogy arról is, hogy a szöveg története a szerző halálával sem ért véget (ezen elsősorban a mű kiadásának '80-as évekbeli kudarca értendő, melyet szintén aprólékosan, eredeti levelek alapján dokumentál a *Jelentések a süllyesztőből*). Mindebből az következik, hogy az erőteljes referenciális háttér mellett jelen kiadással megteremtődik a Hajnóczy szöveg *regénye*, egy John Barth műveire hasonló szövegcsoporthoz, mely arról szól, hogy miképpen születik, nevelkedik és él egy irodalmi alkotás.

A Jelentések a süllyesztőből gyűjteményének nyelvén egyértelműen uralkodik a jog. Talán helyesebb lenne úgy értelmezni, hogy a szövegcsoporthoz a jog nyelve. Nagy Tamás egy-

részt a szenvedélyes jog-keresésre utal, mely a Hajnóczy életmű szinte minden részletében kitapintható, másrészt így fogalmaz:

„a jog nem egyszerűen szabályok gyűjteménye, nem kizárólag hatalmi/politikai akaratok és ideológiákat megtestesítő előírások összessége, hanem egyben sajátos nyelvi valóság.”

Amellett, hogy ez a kijelentés rávilágít Hajnóczy műveinek a Michel Foucault-féle nyelvfelfogás felől megközelíthető voltára, új megvilágításba helyezi azokat a nem Hajnóczy tollából származó, a gyakorlati jog körébe tartozó dokumentumokat, melyek a 2013-as kiadásba bekerültek. Itt a jog nyelve, mely eredendően az állami hatalomgyakorlás nyelve, eredeti értelmétől megfosztva, pontosan azoknak az egyéneknek a feledésre ítélt történetét, „gyöngye és múlandó hangját” lesz hivatva közvetíteni és megőrizni, amelyeket el kellett volna hallgattatnia (akárcsak Foucault *Becstelen emberek élete* című tanulmányában). Ezzel együtt nagyrészt ez lesz az a nyelv, amely szépirodalmivá válva képessé válik arra, hogy ahhoz hasonlóan beszélje el *Az elkülönítő* sorsát, ahogy Hajnóczy műveinek egyik ihlető elődje Heinrich von Kleist beszélte el (több variációban is, akárcsak Hajnóczy szociográfiáját) Kohlhaas Mihály történetét. Nagy Tamás vendégszövegekként (is) tekint az említett jogi dokumentumokra, annál is inkább, mivel a hagyatékából egyértelműen kiderül, hogy Hajnóczy *Az elkülönítő* teljes dokumentációját fel kívánta használni egy későbbre tervezett dokumentumregényben.

Hajnóczy *Az elkülönítő*hoz írt *Feljegyzéseiben* már abban a szakaszban is, amikor – eredeti szándék szerint – dokumentumfilmet forgattak volna a Balázs Béla filmstúdió számára a Szentgotthárdi Szociális Betegthonról, arról ír, hogy a helyzet hétköznapiságából kell kiindulni, s az alkotás folyamán kerülni kell az esztétikai vonatkozásokat, mert csakis így kerülhet felszínre az az alkotói szándék szerinti üzenet, melyet fontosnak tart. Mindez szoros összefüggésben áll olyan műveinek prózapoétikájával, mint *A kavics*, a *Keringő*, a *Kút*, *A sas* vagy *A tűz*. A valóság megragadásának kíméletlen pontossága egy végletekig vitt objektivációt megidéző nyelvben talált kifejeződést, s míg *Az elkülönítő* szociográfiája alkalmazkodik ehhez az elképzeléshez, addig a 2013-as kötet végén található említett novellák a szöveg alakulásának dokumentatív történetét hosszabb-rövidebb szürreális részletekkel szakítják meg. *Az elkülönítő* ugyanakkor megírásával bizonyítja, hogy a valóság szürreálisabb a fikciónál, Kleist műveit idéző vonatkozásban is: „munkahelyi beosztás szerint az intézetvezető a gondnoknő főnöke, viszont pártvonalon a gondnoknő az intézetvezető főnöke”. Amellett, hogy a fönti idézet igazságértékéről meg lehet győződni az olvasó, éppen a jog és a társadalom szerkezetének követelményszintje szempontjából válik szürreálissá a kijelentés, miközben az értelmező folyamatosan tudatában kell, hogy legyen annak, hogy Magyarországon 1957–1989 között pontosan ez volt a valóság. Ahogy Venyegyikt Jerofejev *Walpurgis-éj, avagy a Kővendég léptei* című drámájában az elmeegógyintézet a korabeli Szovjetunió képmásaként is értelmezhető, úgy *Az elkülönítő* riportjából a kádári '70-es évekhez is vonhat párhuzamot az olvasó:

„Ott vannak a spiclik. Az értelmesebb betegek közül szervezik őket. Részben helyzetük és megfélemlített voltuk miatt vállalkoztak, meg azért, mert úgy gondolták, hogy ebből előnyük származik. És nem ok nélkül gondolták. (Jobb koszt, állandó kimenő, soron kívüli kimenő, stb.) Ezek a kiszolgáltatott emberek nevetségesen apró előnyökért megdöbbentő

jellemtelenségekre képesek. Aztán az ápolók. A spion ápolók kapták a prémiumot; ki mennyi terhelő adatot szolgáltatott arról, akit valamilyen okból ki akartak készíteni.”

A riport objektív nyelvéhez és a bírósági, orvostikai eljárások törvényszéki nyelvéhez illeszkednek mindazok a levelek, melyek nagyrészt a *Valóság* szerkesztőségén keresztül juthattak el Hajnóczy gyűjteményébe. A gyakori névtelenség ellenére jól sejthető, hogy melyiket írták az ápolókkal együtt érző szentgotthárdi egészségügyi dolgozók, s melyek érkeztek a gondnok elvtársi köréből. A nyelvi megformáltság tekintetében megint csak a Foucault említett tanulmányában kifejtett módon őrződik a törvény hatalmi retorikája mellett azoknak az embereknek a „hangja,” akik a hagyományos értelemben vett történetiség vagy történelem számára már életükben sem léteztek, később pedig nyomtalanul kellett volna eltűnniük.

A *Jelentések a sülyesztőből* kötethez csatolt *A nagy jogi légzés* novella lehetséges világában valósul meg talán legtökéletesebben a főszöveg(?) és a különböző egyéb szövegek, illetve a különböző teremtett világok folyamatos egymásra vonatkozása – összefüggése, mégpedig egészen abszurd helyzetekben és módokon. A novella író szereplője Arles-val szeretkezve arra gondol, hogy ha nem sikerül partnerét orgazmushoz juttatnia, akkor soha nem jelenik meg az a szociográfiája, melyről azt hazudta a nőnek, hogy már elfogadták közlésre, később delíriumos álmában (akárcsak Cholnoky László hősei) a hétköznapi valósághoz képest sokkal tisztábban látja műve esztétikai és szociológiai hibáit, miközben egy beszélgetést hallucinál a szerkesztőnővel. A műalkotás barth-i értelemben vett megszületéséhez szükséges a szövegek többszöri újra elbeszélése, mely gyakran egy Hajnóczy novellán belül is megvalósul, a *Jelentések a sülyesztőből* esetében azonban ehhez még a dokumentumok is hozzájárulnak: a levelek, a riport, a bírósági és orvostikai végzések különböző nyelveken újra és újra elmondják – nem a történetet, hanem a szöveget. Hiszen a tárgyaláson is egy szöveg, Hajnóczynak a *Valóságban* megjelent szociográfiája volt a főszereplő. A *Karosszék, kék virággal* novellája a szövegnek ezt a barth-i értelemben vett alkotássá formálását viszi el a lehetséges határáig: „Azt írom meg, hogy írtam meg, illetve hogy nem írtam meg ezt a riportot.” Végül már bármilyen aktus (pl. a véce falára való firkálás) megvalósíthatja és meg is valósítja a riport megírását, ahogy egy másik novellájában végül bármi lehet vese-szörp. A *Jelentések a sülyesztőből* a megalkotásnak (nem pusztán a megírásnak) pontosan ezt a szerzői szándékát valósította meg. Nem kritikai kiadás a hagyományos értelemben és nem is lesz soha az, dacára annak, hogy tartalmazza a vázlatok, a mű megírásához szükséges dokumentumok és a szerzői valóságnak a művel kapcsolatba hozható írásos emlékezetének legnagyobb részét. Talán kritizáló kiadásnak lehetne nevezni, de egyáltalán nem valamely megkésett társadalmi-politikai igazságtétel szempontjából. A kiadás lehetőséget ad Hajnóczy szövegeinek arra, hogy kritizálják az alkotói folyamatot általában és saját alkotás voltukat különösen. Folyamatosan ítélkeznek önmaguk felett, ahogy Hajnóczy sem tekintette sohasem sem irodalmi sem jogi értelemben lezártnak *Az elkülönítő* sorsát.